

גליון כ"פ חקת ה'תש"ע / קהילת "חניכי הישיבות" - רמות ב'

האם הותר איסור "בל תשקצו" במקום צורך

נחלקו הראשונים האם איסור בל תשקצו נאמר דוקא על האוכל שרצים או גם על כל מיני שיקוף כמו אכילת דברים מאוסים וכדו' והשהיית הנקבים. והנה **הסמ"ק** (סי' פ) מנה בלאו דלא תשקצו שלא להשהות נקביו ובכלל זה שלא יאכל דבר מאוס. וכן דעת **היראים** (סי' עג).

אולם עיין **בריטב"א** (מכות טז: ד"ה אמר רב ביבי) שכתב על הא דאמרו האי מאן דשתי בקרנא דאומנא קא עבר משום בל תשקצו, שנראה מדברי רבינו מאיר דסי"ל שזה אסור מה"ת. אבל כל המפרשים ז"ל כתבו שאינו אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא כאידך דהמשהה נקביו, ע"כ. [ועיין **בערוך לנו** (שם) שיישב דעת הרבינו מאיר לחלק בין שאר שיקוף שהוא מה"ת להשהיית נקביו שהיא מדרבנן].

ודבר זה מספקא ליה **להב"י** (י"ד סי' קטז עמ' קפה: ד"ה ואסור לאכול). אולם דעת **הט"ז** (שם ס"ק י) דאיסור זה איסור תורה הוא. אבל **הפ"ח** (י"ד סי' פד ס"ק ג) ועוד מגדולי הפוסקים פסקו שאיסור זה אינו אלא מדרבנן.

ועיין **במ"ב** (סי' צב ס"ק ז) שכתב לגבי איסור בל תשקצו למי שמשעה נקביו דאינו אלא איסור דרבנן. מיהו לפי דברי הריטב"א בשם רבינו מאיר הנ"ל שיצא לחלק דהאיסור להשהות עצמו הוא מדרבנן אבל שאר הדברים הם מה"ת, אין לנו ראייה מה דעת המ"ב בשאר הדברים. אולם לפי דברי הסמ"ק שנקט שעיקר האיסור נאמר על השהיית הנקבים ו"בכלל זה" שלא יאכל דבר מאוס, שוב יש לנו ראייה מהמ"ב שאיסור זה אינו אלא מדרבנן. [וביראים (שם) מבואר דשונים המה. שו"מ **בשד"ח** (מע' הב"ת סי' ח ד"ה ובמשבצות) שהעיר מהריטב"א על דברי הפמ"ג שכתב ג"כ שהשהיית הנקבים הוא מדרבנן. ועיין **בכה"ח** (סי' פד אות ז וסי' קטז אות עז) שנקט כהפ"ח שאין איסור זה אלא מדרבנן כפשטא דקרא דאירי בשרץ בלבד].

למעשה יש לדון האם איסור זה הותר במקום צורך דאפשר דאינו נחשב לשיקוף כשעושה כן לתועלת ולא לשקץ עצמו. [דומיא דלאו ד"בל תשחית" דבמקום צורך מותר כיון שאינו נחשב מעשה השחתה].

והנה מצינו **בש"ך** (סי' פא ס"ק ג) שכתב דאיכא בשתיית מי רגלים משום בל תשקצו, ומ"מ לצורך חולה שאין בו סכנה מותר. ועיי"ש **בפמ"ג** שהקשה דאמאי שרי כיון דאיסור תורה הוא, ואולי כל שעושה לרפואה ל"ש בל תשקצו, ע"כ. ועיין **במהר"ם שיק** (י"ד סי' קלה) שביאר דכוונת הפמ"ג דכיון שהאיסור אינו אלא משום שיקוף הנפש זה דוקא בשותה לרצונו, אבל אם שותה לרפואה ל"ש לאסור.

וגדולה מזו כתב **הפ"ח** (שם ס"ק ג) דלרפואה בעלמא או לאיזה סיבה כל דהוא אין משום בל תשקצו והכי נהוג. [והביאו **המהז"ב** (שם אות ד) ו**הכה"ח** (שם אות ז)].

אלא שיש להוכיח לאידך גיסא מדברי הפוסקים, ופסק כוותיהו **במ"ב** (סי' צב ס"ק ז), שהתירו להשהות את נקביו במקום בושה מפני שגדול כבוד הבריות שדוחה איסור זה. ולפי"ז מוכח שלא הותר איסור בל תשקצו אף במקום צורך, דכל ההיתר דשם הוא רק משום שכלל בידינו שכבוד הבריות דוחה בכה"ג.

איברא **שבשפת אמת** (י"ד סי' יג סעי' א ד"ה ועיין) כתב דבמקום ההכרח אינו בכלל שיקוף, ובה יתישב אמאי בעומד בתפלה וביקש להתעטש כתב הרמב"ם שיעצור את עצמו, דכדי שלא להתעטש בתפילה או גם בפני רבים בלבד, אינו בכלל שיקוף, ע"ש. אולם מדברי הפוסקים הנ"ל שלא כתבו כדבריו מוכח שלא נקטינן כסברא זו להלכה.

[וכן **בכתב סופר** (א"ח סי' פח ד"ה ויש לי עוד) מבואר שאפילו במקום צורך קיום מצוה איכא משום שיקוף, עיי"ש].

ועיין בשערי תשובה (סי' רב אות א) שכתב שמי שבירך על דבר מאכל ולאחר שבירך נמאס בעיניו, יש לו לאכול קצת אע"פ שנקב שלא תהיה הברכה לבטלה כמבואר בב"ח (סי' רד), אולם אם נמאס בעיניו ונפשו קצה באכילתו אין לו לאכול שהאוכל דברים שנפשו קצה באכילתו עובר על בל תשקצו. הוי אומר דאפילו היכן שרוצה לאכול כדי לא לעבור על איסור ברכה לבטלה איכא משום בל תשקצו. [ואע"פ שהמ"ב (סי' הו ס"ק כג) לא חילק כדברי השערי תשובה הנ"ל, ע"כ צ"ל דסי"ל דעדיף לעבור על איסור בית מלעבור על איסור ברכה לבטלה. ועוד יש ליישב לפי משי"כ בסי' ר"ד (ס"ק מה), עיי"ש ודו"ק]. ולפי"ז צ"ל לומר שכוונת הפ"ח שכתב שאיסור זה הותר אפילו לצורך כל שהוא, היינו דומיא דרפואה וכדו' שהוא דבר דאיכא צורך בגוף הדבר המשוקץ, ודו"ק.

בירור דעת הגר"א

בענין דיבור דברים בטלים בשבת

כתב רבינו הגר"א באגרתו: ובשבת ויום טוב אל תדברו כלל מדברים שאינם נצרכים מאד, וגם בדברים הנצרכים למאוד תקצרו מאד, כי קדושת שבת גדולה מאד, ובקושי התירו לומר שלום בשבת כו'.

ובמעשה רב (להגר"א, סי' קל"ט) כתב: שבת, לשמור מאוד שלא לדבר כי אם דברי תורה.

ובהנהגות פרטיות מהגר"א ז"ל (בספר כתיב הצדיק ר"צ מסלנט, עמוד קי"א) כתב: "למעט בדיבור ואפילו בדיבור מצווה, ובשבת אסור לדבר כלל רק ללמוד תורה, כי קדושת שבת גדולה מאוד.

והנה בשו"ע סימן ש"ז סק"א, כתב: "ואפילו בשיחת דברים בטלים אסור להרבות". וכתב על זה **בביאור הגר"א שם**: אבל בלאו הכי [שאינו מרבה] **מותר. וכן בירושלמי שם דהוה משתעי**

סגי. [דאיתא בירושלמי שבת פט"ו ה"ג: א"ר חייא בר בא, ר' שמעון בר יוחאי כד הוה חמי לאימיה משתעיא סגי, הוה א"ל אימא שובתא היא (כשהי' רואה אמו מדברת הרבה בשבת א"ל אמי שבת היום - קרבן העדה), ומשמע דדווקא משום שהרבתה בדברים העיר לה שתמנע מזה]. **וכן לשון הרמב"ם** [בפכ"ד מהלכות שבת ה"ד: ואסור להרבות בשיחה בטלה שנאמר ודבר דבר שלא יהא דבורך בשבת כדבורך של חול]. **וכתב** [המחבר] **בס"ו**: [אסור לחשוב חשבונות אפילו אם עברו כגון כך וכך הוצאתי על דבר פלוני, ודוקא שעדיין שחר הפועלים אצלן]. **אבל אם פרעם** [כבר, מותר]. **וכתב הרמב"ם** [שם פכ"ג ה"ח, על דין זה]: **שהוא** [בלכלל] **שיחה בטילה** [שאינ בהן צורך כלל, המחשב אותן כמחשב בחול, שאין שיחה בטלה ראויה ליראי חטא, ובפכ"ד יתבאר שאסור לכל אדם להרבות בשיחה בטלה בשבת - מגיד משנה], ע"כ.

ומבואר שלדעת הגר"א אין איסור אלא בריבוי דברים, וצ"ב דבאגרתו משמע דאין לדבר כלל דברים בטלים, ואף בדברים הנצרכים יש למעט.

[והנה לדעת הגר"ח מוואלאזין (עי' עליות אליהו ב"מעלות הסולם" הערה ג), שהגר"א כתב את ביאורו לעצמו לזכור את כל השיטות ומקור הדינים, [וכ"כ רא"מ מפנינסק בשו"ת אהל משה סימן א], לק"מ כי אין ראייה שס"ל כן.

אבל החזו"א במכתב בספר "צדקת הצדיק" [ונכדומה שמופס גם ב"קובץ אגרות" וב"תשובות וכתבים חזו"א"] כותב, שהגר"א נכנס תמיד לקבוע מסמרות בהכרעת ההלכה ומגלה תמיד דעתו ז"ל במקום שנוטה מדברי השו"ע... ומעולם לא עבר בשתיקה אם נטתה דעתו ז"ל להלכה לנטות מדברי השו"ע, ואם נמצאים מקומות מספר שהניח מלחוק, יש באלו מקומות טעם, או משום שאין הדבר מוכרע כל כך, או שאין הנדון אלא בהידור מצוה ולא בעיקר הלכה. סוף דבר לפי מנהגו של הגר"א לא יתכן שיכוון לחלוק על השו"ע ויחד תחת לשונו ויכתוב בלשון כמראה מקום הלכה, ויכון לחלוק, אלא היה מפרש כונתו ז"ל בגלוי... עכ"ל. וכדבריו כותב מוהר"ם מבריסק בשו"ת סימן לג (הובא בעליות אליהו ה"ל).

ולא נראה שחזר בו, וכמ"ש ר' ישראל משקלוב בהקדמתו ל"פאת השולחן" (הובא בעליות אליהו), שהרבה פעמים חזר בו. שהרי את ביאור הגר"א כתב בצעירותו לפני גיל ארבעים וגם את האגרת כתב בערך בגיל זה שהרי מזהיר בה על חינוך בניו, וכותב שם "וגם לחתני" ומשמע שהיה לו אז רק חתן אחד (וע' בספר "הגאון" ח"ג בנספח "אל הארץ הקדושה" עוד השערות על תאריך כתיבת האגרת).

המשך בעמוד הבא

האם ניתן ללמוד הלכה למעשה מטעמי המצות

כתב התרומת הדישן (סי' סב) דהטעם שאסרה התורה לספות איסור בידיים לקטן יש לומר דקפיד רחמנא שלא ירגיל בעבירות דכשיגדל יבקש לימודו, ע"כ.

ועיין **בחת"ס** (או"ח סי' פג ד"ה ואומר) שכתב דלפי טעמו קטן שוטה דלא שייך בו טעם זה, מותר לספות לו איסור, אולם שוב דחה דבריו ד"אנן לא דרשינן טעמא דקרא". ו**בשו"ת אחיעזר** (סי' פא אות ד) כתב שטעמו של התרוה"ד שייך רק אם ס"ל שאיסור ספיה הוא דרבנן שהרי אגן לא דרשינן טעמא דקרא, ע"כ.

מ"הו לכאורה יש לתמוה על דבריהם דבאמת מצאנו בהרבה מקומות שהראשונים נתנו טעם למצוות ולאיסורים וע"פ זה קבעו חכמים כמה נפ"מ לדינא.

עיין **בחינוך** (מצוה תרג) שכתב בענין מצות זכירת עמלק וז"ל: ונוהגת מצוה זו בכל מקום, ובכל זמן, בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, לא לנשים. ועיין **בתורה לשמה** (לבעל הבא"ח שאלה קפז) שפסק עפ"י שנסים פטורות ממצוה זו. ועיין **בשו"ת תורת חסד** (סי' לו אות א) [ואולם **המנחת חינוך** (שם אות ג) תמה על החינוך וז"ל מי עמד בסוד די יתברך אם הטעם מחמת הנקמה, דאפשר גזירת הכתוב מאיזה טעם ואנחנו אין יודעים].

ועיין **ברא"ש** (הלכות ס"ת סי' א) שנקט דעיקר מצות כתיבת ס"ת הוא כדי ללמוד בה, וע"כ נקט שהאידינא שכותבין ס"ת ומניחין אותו בבתי כנסיות לקרות בו ברבים, מצות עשה היא על כל איש מישראל אשר ידו משגת לכתוב חומשי התורה ומשנה וגמי' ופירושים להגות בהן הוא ובניו וכו', ע"כ. [ועיין **בבית הלוי** (ח"א סי' י אות א ד"ה אמנם)]. ועיין עוד **בטור** (יר"ד רס"י קנט) שכתב שהטעם שמותר להלוות לגוי בריבית, משום דטעמא דריבית דכתיב (ויקרא כה, לו) "וחי אחיך עמך", וגוי אין מצווין להחיותו.

וכן מצינו **בכסף משנה** (טומאת מת פ"א ה"ב) שנקט שלא אסרה תורה לבשל בשר בחלב אלא כדי שלא יבוא לאכול. ועיין מה שהתיר עפ"י **בתשובת דובב מישרים** (ססי' ל), [ועיין **בהר צבי** (יר"ד סי' עט)].

ועיין עוד **בחינוך** (מצוה תנא) שכתב שהטעם למצות שחיטה מן הצואר היא כדי לא לצערן חינם, וכבר דברו חכמים הרבה באיסור צער בעלי חיים וכו', ע"כ. ועיין **בשואל ומשיב** (מ"ת ח"ג סי' סה) שהביא מדברי החינוך הנ"ל ראייה שיש איסור צער בעלי חיים אפילו דרך הריגה, דלא כשיטת ה**נוב"י** (יר"ד ח"ב סי' י, ויר"ד ח"א סי' פג). [ואולם עיין **בפמ"ג** (סוף הפתיחה להלכות שחיטה) וז"ל טעם מצוה זו הביא הא"ר בשם ספר החינוך דרוב דם יוצא מצוואר וכו', וכבר כתבו כולם שאין ליתן טעם על שום מצוה ואין להשגיח עליהם, ע"כ]. וכן בעוד הרבה מקומות [עיין **ברמב"ם** (ג"ז פ"ג ה"י) שנתן טעם לאיסור של "לא תעשון עמי אלהי כסף". ועיין **במהרי"ט** (ח"ב יר"ד סי' לה) שעשה נפ"מ בזה להלכה. ועיין עוד **ברשב"א** (ח"א סי' יח) ו**בשואל ומשיב** (מ' תליתאה ח"ב סי' קנ ד"ה והנה ראיתי) מה שתמה עליו, ועוד]. וכן מצינו לענין מצות פריקה, ע"י **בגר"ז** (צע"ב אות ג וק"א שם אות ב).

ואע"פ דק"י"ל כרבנן דר"ש ואנן לא דרשינן טעמא דקרא [עיין **תוס'** (סוטה יד. ד"ה כדי ליגעה) ו**שו"ע** (ח"מ סי' צז סעי' יח)] ע"כ צריך לומר שבמקום שיש סברא המחייבת לדרוש טעמא דקרא, דרשינן. ולכן בנידון של התרוה"ד כיון שאין איסורים לקטן (כמבואר בדבריו שם) הרי אין הבנה כלל שיהיה אסור להאכילן דברים אסורים, ולכן דרשינן טעמא דקרא. שו"מ **ביבין שמועה** (לר"ש אלגאזי כלל שיא), שהביא דברי **המרדכי** (ב"ק סי' קלח, צ"ן לדבריו גם בגליון הש"ס סוטה ג.) שכתב דהיכן דבר תמוה, מודו רבנן לר"ש דדרשינן טעמא דקרא, כדאמרין בריש סוטה ג.) מפני מה האמינה תורה וכו' עיין שם. וכן מוכח מדברי **המהר"ש** (תורת חיים ח"ג סי' טז ד"ה אמנם) בדעת הראשונים.

אולם החת"ס הנ"ל לשיטתו אזיל, שהרי כתב בתשובה (יר"ד סי' קד ד"ה ולכאורה) דכבר כתב החו"י (סי' קמב) דאין לנו לסמוך על הטעמים שכתבו הראשונים "להקל" ולהתיר ואין לנו להורות קולא ולומר טעמא ולהתיר על פיו. [שו"מ **בחסד לאברהם** (תאומים אהל"ז ק' סי' כה) שכתב שלכו"ע דרשינן טעמא דקרא להחמיר. ועיין **בכתב סופר** (יר"ד סי' עד ד"ה ועיין תש' ח"י)]. אלא שאכתי אין זה מיישב את כל המקומות הנ"ל כמבואר למענין. וע"כ לומר שבמקום שהטעם מוכח מהפסוקים דרשינן טעמא דקרא, וכמו לגבי קריאת פרשת עמלק שמוכח מהפסוק שכוונת התורה למחוק זכרם, וכן לגבי כתיבת ס"ת. שו"מ **בחזקת יאיר** (סי' קפט ד"ה ולולי ועיין עוד בספרו מר קשישא ערך טעמא דקרא) שכתב כדברינו לישב דברי הטור הנ"ל, ודו"ק.

המשך מעמוד קודם

והנראה בזה שאה"ג מעיקר הדין אין איסור אלא בריבוי דברים, ורק ממדת חסידות ראוי שלא לדבר כלל דברים בטלים.

[ועיין בערוה"ש סעיף ב' שחידש יותר וכתב דדעת הטור והשו"ע שהעיקר לדינא כר"ש שרק מקח וממכר אסור, ומה שאמרו במדרש וירושלמי, זה ממדת חסידות שראוי לכל אדם לעשות כן לכבוד השבת. וראיה לזה מדברי רבינו הרמ"א שכתב "ובני אדם שסיפור שמועות ודברי חדושים הוא עונג להם מותר לספרם בשבת כמו בחול אבל מי שאינו מתענג אסור לאומרם כדי שיתענג בהם חברו" עכ"ל, ויש להבין דאם הוא איסור ד"ודבר דבר" איך הותרה מפני התענוג, ואם כן נתיר ג"כ לדבר דברי מקח וממכר, וכן נתיר ב"ממצוא חפצך" בדבר שיש לו תענוג, אלא ודאי משום דעיקר ודבר דבר הוא כפירש"י, ופירוש התוס' הוא ממדת חסידות, וכיון שיש לו תענוג לא מחמירין בזה כולי האי, ע"כ].

ולמעשה סתירה זו כבר נמצאת בתוס' (שבת קיג,ב) שכתבו: אלא אומר ר"ת כדאמר בויקרא רבה (פ' ל"ד) ר"ש בו יוחי הוה ליה אימא סבתא דהות משתעי סגי' אמר לה אימא שבתא הוא שתקה משמע שאין כל כך לדבר בשבת כמו בחול, ע"כ. משמע דסברי כדעת הרמב"ם שרק להרבות אסור. ואח"כ סיימו התוס': ובירושלמי אמרי' בטורח התירו בשאלת שלום בשבת, ע"כ. ולכא"ו מירושלמי זה משמע שאפילו מעט אסור, ורק שאילת שלום התירו, וגם זה רק בטורח. ואולי אפשר ליישב ג"כ דמעיקר הדין סברי שרק ריבוי דברים אסור, ואידי שפירשו שהאיסור של "ודבר דבר" הוא אף בדברים בטלים בעלמא ולא רק במקח וממכר, הביאו [כסייעתא] את דברי הירושלמי שממדת חסידות ראוי שלא לדבר כלל דברים בטלים, וצ"ע. [ועי' בכל הנ"ל בספר ברכת אליהו על ביאורו"ג].

והנה **הגר"א** בישעיה עה"פ "ודבר דבר" כתב, ז"ל: שיזהר בדיבור בדבר האסור, וגם בדברי הרשות כמו בדברים בטלים יזהר ג"כ כמ"ש שלא יהא דבורך בשבת כדבורך בחול על זה אמר כפל מלות "ודבר דבר", עכ"ל. וחז"ן מזה שהאיסור הוא מדינא דלא כערוה"ש דהא ילפינן לה מקרא, אבל מ"מ אין ראי' שגם מיעוט אסור מעיקר הדין, ואדרבה יעוי' **בליקוטי הגר"א מכת"י** שם שכתב, ז"ל: "ודבר דבר" הוא שני מיני דיבור, דבור האסור, על זה אמר "דבר", שהוא דבר האסור ממש. ואמר "ודבר", אפילו דברים בטלים שאינם אסורים אע"פ"כ לא תדבר, וכמ"ש (שבת קיג,ב) ודבר דבר שלא יהא דיבורך של שבת כדיבור של חול, ופי' המפרשים (בתוס' שם) דהיינו דברים בטלים שאינן צריכין לשבת, עכ"ל. ומשמע שדברים בטלים אינם אסורים ממש, [וכדברי השו"ע שהאיסור הוא רק להרבות]. [הרב י.ז. שליט"א]

אין לסמוך על הדברים הלכה למעשה!

הערות למערכת והנחחות בטל' 3932-571 (02)

לע"נ
מרת חנה בת אפרים ע"ה

העלון נתרם ע"י
הרב א.ס. שליט"א
להצלחה בכל הענינים